

VESZTESÉGEK, KIÜRÜLTSG

Per Petterson: Férfiak az én helyzetemben

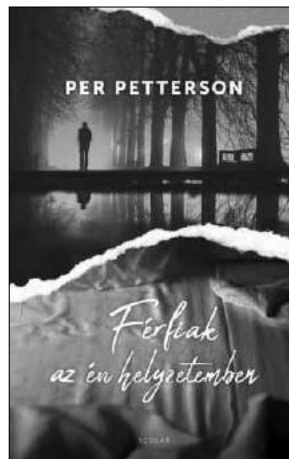
Az *Irány Szibéria* (1996) és a világhírű *Lótolvajok* (2003) megalapozták az érdeklődést Per Petterson prózája iránt. A norvég író művei 2009 óta olvashatók magyarul, tavalyi regénye pedig újabb metszettel gazdagítja komor világának fikcióját. A tartós elmélyülésre, megfontolásra, majd az ötletek, motívumok, helyzetek spontán elrendeződésére támaszkodó szerző poétikája a két korai műhöz viszonyítva több szempontból módosult. Az *Irány Szibéria* feszes szövése, drámai tömörsége és feszültsége által maradt emlékezetes, az ötven nyelven megjelent *Lótolvajok* pedig régóta a szerző klasszikus művének számít. A tömörítés, a visszafogottság, az elbeszéltek és az elhallgatottak, a közölt és a fel nem idézettek dinamikája mindkét regényben tökéletesen működik. Feltűnő, hogy vagy a szereplő jelenéről, vagy éppen a múltjáról alig esik szó. Sem a fiatalabb, sem az idősebb narrátorok (Trond vagy a gyermekkort, a német megszállást és a norvég ellenállást felidéző asszony) történetei nem nyúlnak messzire, legfeljebb a nagyszülők idejének egy-egy mozzanatáig.

Trond Sander gondolatai kis pontosítással Petterson ars poeticájaként is olvashatók: „Az emberek szeretik hallgatni, amint apránként elmeséled az élettörténetedet visszafogott, bizalmas hangon. Azt hiszik, ezáltal megismernek, de ez nem így van, éppen csak tudnak dolgokat, hiszen tényeket osztasz meg velük, és nem érzéseket. Nem ismerik a véleményedet a dolgokról, fogalmuk sincs arról, a történetek, az elhatározásaid miként alakítottak azzá, aki most vagy” (*Lótolvajok*). Csakugyan az olvasóra marad, hogy a maga módján kiegészítse a fiktív élettényeket, folyamattá rendezze a szüksézávan előadott epizódokat, s hogy esetleg értelmezze egy-egy megtörtént esemény hatását a regényekre. Petterson hagyományos poétikát követ, prózájának hatása a narratív ökonómiából következik, s nem váratlan újító gesztusokból. Egyéni sorsokra, fő alakjának közérzetére, családi, baráti viszonyaira összpontosít. A hatvanas-hetvenes évek filmjei, irodalmi élményei, a fiatal nemzedék zenei ízlése, könyvcímek, lemezek által közvetetten a generációs különbségek és jellegzetességek panorámája is feltárul. A beat- és rockzenei minták gyakori említése Petterson és a nála fiatalabb norvég írók, Karl Ove Knausgård és Tore Renberg prózájában is az adott kor atmoszféráját idézi.

Petterson személyes elbeszélői az előtér jelenbeli folyamatairól hirtelen kapcsolnak át az emlékekre. James Woodnak¹ feltűnik, hogy a korábbi két regény szüksézáúsá-

¹ James Wood: Late And Soon. The novels of Per Petterson. (<https://www.newyorker.com/magazine/2012/12/10/late-and-soon-2>) (Letöltés 2021. 03. 15.)

Fordította Pap Vera-Ágnes
Scolar Kiadó
Budapest 2020
304 oldal, 3999 Ft

gával ellentétben az *Átkozom az idő folyamát*² (2008) stílusát a körmondatok, a belső folyamatok érzékeltetésére alkalmas asszociatív nyelv jellemzi. A történet alakjai nem ismeretlenek, Kari nénivel, Trond Sanderrel, sőt az elbeszélő Arviddal is találkoztunk már korábban, a *Férfiak az én helyzetemben* (2018) közegében pedig ismét megjelennek. A regények a most eseményeit követik, s innen fordul vissza a tekintet rapszodikusan az előtörténetet képező gyermekkorra, a fiatalkori megrendülésekre, a szülőkhöz és a saját családhoz fűződő viszonyokra. A két mű közötti kapcsolatot Arvid Jansen hozza létre: Petterson saját kaszkadőrének, a kritikusok alakmásának nevezik. A balladára vagy az elégiára emlékeztető Arvid-történetek más-más szögből láttatják a fiatal, majd felnőtt férfi kötődéseinek drámáját, veszteségeit, a létállapotát meghatározó hiányérzetet, a magára hagyottság alapélményét. Újbóli visszatéréseiben tudatos alkotói eljárás és meggyőződés érvényesül. Mintha egyazon történet új szakaszába érkeznénk. Sokasodnak a kiürültség, a magány és a tanácstalanság képkockái. A konfliktusforrások felderítésében nem feltétlen támaszaink a regények motivikus párhuzamai. Azt azonban nyomatékosítják, hogy Arvid nemzedékének kommunista, maoista eszméi szembefordulások a keresztyén tradícióval, a közösség vallásos kultúrájával. Arvid érett korában hasonlóan értetlenül áll a fiatalabbak, a „színesek” hippie életvitele előtt. Úgy tűnik, hogy eltávolodásainak első szakasza az ateizmus, a második pedig az eszményektől, ideológiáktól, azonosítható értékrendtől való megfosztottság, a kiürültség állapota.

Az *Átkozom az idő folyamát* címe Mao-versidézet. A 37-38 éves, válás előtt álló Arvid a lázadó norvég nemzedékre utal, melynek szellemiségéhez fiatalon maga is kötődött. Arvid és szülei is gyári munkások voltak, ezért nevezi Petterson a művet gyárregénynek. A történetbe foglalt drámát az első és az utolsó regényoldal tárgyyszerű kijelentései sűrítik: „anyám gyomorrákban szenved”. A zárómondat: „vártam, hogy anyám felkeljen és elinduljon felém”. E mondatok háttérbe szorítják Arvid fiatalkori kapcsolatainak, meggyőződésének, fejlődésének stációit, és a fiú és az anya furcsa, egyoldalú viszonyát állítják a középpontba. Mintha a szeretetlenségben, az elutasítottságban, az asszony ridegségében rejlene a férfi bizonytalanságának, kiszolgáltatottságának magyarázata. Ezért hangsúlyos az árnyalt eseménysor kezdő és záró mozzanata. Petterson alakja töpreng, vívódik, míg magától a eseménytől idegen a reflexió, kifejtés, elemzés, motiválás és a lélektani boncolgatás. Annál hatásosabb az olyan tényszerű rámutatás, mint amilyen a történetkeretet alkotó mondatoké. Arvid mindvégig tanácstalanul állt és áll anyja érzéketlensége előtt: „volt bennem valami, ami szkeptikussá tette őt: egy torzulás a személyiségemben, repedés az alapzatban, melyről csak ő tudott”. E gyanakvás sem Arvid, sem az olvasó előtt nem nyer értelmet, a feszültség feloldására nincs esély. A másik, mély nyomot hagyó mozzanat sem tisztázódik: a strandon egy ismeretlen férfinak feltűnik, hogy Arvid sötét hajú, míg bátyái szőkék. „Menekültnek vélt, akkoriban ez volt az egyetlen lehetséges magyarázat a kinézetemre, [...] ez a tény csak megerősítette a gyanúmat, miszerint nem voltam magától értehetően tagja a családnak.”

A hidegség, idegenség, kirekesztettség meghatározó tapasztalata más összefüggésben merül fel a *Férfiak az én helyzetemben* eseménysorában. Időbeli megfordítással indul a történet: Arvidot váratlanul felhívja felesége, a bajba jutott Turid, segítséget kér tőle. Egy éve hagyta ott férjét három kislányukkal együtt, s ahogyan váratlan döntését sem motiválta, úgy azt sem indokolja meg, hogy mi történt vele. Ismét tanácstalanok maradunk, Arvidnak sincs és nem lesz semmiféle észszerű magyarázata Turid korábbi és későbbi cselekedeteire. Az asszony empátiahiányára, érzelmi ürességére sem. Az *Átkozom...* alaphelyzete az anya iránti ragaszkodás viszonzatlansága, amit ebben a regényben mintha megismételne és meghatványozna a feleség elfordulása, elutasítása, a gyerekek elszakítása apjuktól. A két

² Földényi Júlia fordítása, Scolar, 2012.

konkrét eseménysor és egzisztenciális állapot megérezkítetté, történetyszerűvé teszi az elidegenülés elvont fogalmát.

A Petterson-regényekben az erdei vidék nemcsak a városi nyüzsgéstől, hanem a dologtól való eltávolodás és megbékélés szimbolikus közege is. Az oslói helyszínekkel, az urbánus világgal szembeállított természeti környezet, a fjordok, erdők, hegyvidéki tanyák a nyomasztó közérzet átmeneti ellensúlyai. A *Férfiak...* képrendszerében ezzel szemben az oslói utcáknak, városrészeknek, utaknak, a céltalan autózásoknak, taxizásoknak, az autózásokra menekülő lefekvéseknek van közérzet-megjelenítő többlete: „vissza kellett szereznem mindazt, ami elveszett, bármi volt is az, harmincnyolc éves voltam, és minden odalett, nem maradt semmim”. Ez már annak a teljesen értelmetlen stratégiának a része, ami a bárók, kocsmák, ismeretlen nők felé tereli Arvidot. A végtelen kószálás, hányattatás az esélytelenség képrendszerévé, a részletes városi utcanévsor pedig a csalódások, kiábrándulások, hitvesztések katalógusává áll össze. „Sehol nem leltem nyugalomra.” A tizenhetedik fejezet vége felé igen diszkréten említett esemény meghaladja tehetetlen pótcselekvéseinek jelentőségét. „Ki merészelt volna bármi értelmet tulajdonítani mindannak, ami történt, azon kívül, hogy megtörtént. [...] Annak, ami történt, megvolt a maga súlyos értelmetlensége, önmagába zárva, számomra és mindenki más számára megközelíthetetlenül.” Arvid e helyen Pettersonnal azonosul, aki az 1990-es hajókatasztrófában elveszítette szüleit és testvéreit. Vajon csakugyan összemérhető-e az egyéni sors drámája és a kiúttalanság érzése a majd’ kétszáz végtelen ember tragédiájával? Nyilván nem, Arvid közérzetének megértésében mégis van szerepe.

„Befejeztem a gyárról szóló regényemet.” Az utalás a tíz évvel korábbi regényre (*Átkozom...*) a *Férfiak...* záró részében hangzik el, négy évvel az itt elbeszélte események után. Tizenhat éves lányukat volt felesége Arvid gondjaira bízta, hogy pszichiátriai kezelésre kísérje. Téblábolás, hasztalan kórházi jelentkezések után mégis a hazatérés mellett döntenek. A Vigdistől való elválasztottság éveit alatt is volt némi kapcsolat és ragaszkodás közöttük, amit a berekesztés akár meg is erősíthetne. Ám itt ugyanúgy nem nyer megerősítést a reménykedés, ahogyan a nyitó jelenetnél sem, amikor Turid az elhagyott férj segítségét kérte. A regény alapkérdéseire nincs válasz a mű nyitott szerkezetében.

A *Férfiak az én helyzetemben* a 2018-as norvég megjelenés utáni évben németül is megjelent. Egyetértéssel olvasható Annegret Heitmann véleménye: „A regény az önéletrajzi alapozás ellenére nem a jelenkori autofikciós törekvéseket követi, egyfelől sok mindent homályban hagy és nem feleltethető meg a valós szerzői biográfiának, másrészt semmi nyoma annak, hogy a saját életet részletesen követné, hisz egy egyetemes érvényű életézés és korkép felidézésére irányul.”³ Az észrevételt a regényalakokra is kiterjesztem, hisz sem Arvid Jansen, sem a korábbi művek elbeszélőiről és szereplőiről nem alkotható árnyalt összkép, s mivel a motivációk is hiányoznak, a cselekedetek indokai is rejtettek. Mindez összhangban áll a Petterson-prózától idegen extenzív elbeszélői stratégiával. A kihagyósság a körülmények, helyzetek és bekövetkezések gyakori értelmezhetetlenségének poétikai következménye, ami a szereplők befelé fordulásában és a rezignációban nyilvánul meg. Rejtélyeik feloldhatatlanok maradnak, hatásuk tartós.

³ Annegret Heitmann: Doppelbödiges Melancholie: Per Petterson: Menn i min situasjon (2018) („Männer in meiner Situation“) (<https://www.neues-lesen-skandinavien.de/doppelboedige-melancholie-per-petterson-menn-i-min-situasjon-2018-maenner-in-meiner-situation/>) (Letöltés 2021. 03. 17.)